

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/43/106-109>

Gülay Babazadə

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-6191-5557>

babazadegu@gmail.com

Frazeoloji birləşmələrin növləri

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan və ingilis dillərində frazeologizmlərin inkişaf mərhələləri, təsnifatı və onların tərcüməsi zamanı qarşıya çıxan əsas problemlərdən geniş şəkildə bəhs edilir. Əvvəlcə frazeologiya anlayışı haqqında ümumi məlumat verilir, onun dilçilikdəki rolu və əhəmiyyəti vurğulanır. Daha sonra frazeoloji ifadələrin quruluşu, semantik çalarları və dilə təsiri təhlil edilir. Müasir dövrdə dilin zənginləşməsində, üslubi ifadəliliyin və ünsiyyətin artırılmasında bu frazeoloji vahidlərin oynadığı mühüm rol vurğulanır. Xüsusilə, frazeoloji vahidlərin tərcüməsi zamanı yaranan problemlər, onların semantik ekvivalentliyinin qorunması, mədəni-üslubi çalarların qorunub saxlanması məsələlərindən ətraflı bəhs edilir. Bu prosesdə kontekstin nəzərə alınması, frazeoloji vahidlərin mənasının dəqiq çatdırılması və onların funksional yüklərinin qorunması xüsusi önəm daşıyır. Frazeoloji vahidlərin düzgün tərcümə olunmaması, məndəki mənanın dəyişməsinə və yanlış anlaşılmalara səbəb ola bilər. Buna görə də, bu cür ifadələrin tərcüməsində həm dilin daxili xüsusiyyətləri, həm də mədəni faktorlar nəzərə alınmalıdır. Yekun olaraq müəyyən edilir ki, frazeoloji birləşmələr həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində daha geniş istifadə olunmağa başlayır və onların düzgün tərcüməsi ünsiyyətin effektivliyini təmin etmək baxımından vacibdir.

Açar sözlər: *frazeoloji birləşmələr, idiomlar, atalar sözləri, klişelər, yekun məqamlar*

Gulay Babazadeh

Baku Slavic University

Master student

<https://orcid.org/0009-0002-6191-5557>

babazadegu@gmail.com

Types of Phraseological Combinations

Abstract

The article extensively discusses the stages of development of phraseologisms in Azerbaijani and English, their classification and the main problems encountered during their translation. First, general information is provided about the concept of phraseology, its role and importance in linguistics are emphasized. Then, the structure of phraseological expressions, semantic shades and their impact on the language are analyzed. The important role played by these phraseological units in enriching the language, increasing stylistic expressiveness and communication in the modern era is emphasized. In particular, the problems arising during the translation of phraseological units, the issues of preserving their semantic equivalence, and the preservation of cultural and stylistic shades are discussed in detail. In this process, taking into account the context, accurately conveying the meaning of phraseological units and preserving their functional loads are of particular importance. Incorrect translation of phraseological units can lead to changes in the meaning of the text and misunderstandings. Therefore, both the internal characteristics of the language and cultural factors should be taken into account when translating such expressions. In conclusion, it is determined that phraseological units are becoming more widely used in both Azerbaijani and English, and their correct translation is important in terms of ensuring the effectiveness of communication.

Keywords: *phraseological combinations, idioms, proverbs, clichés, epigrams*

Giriş

Frazeoloji birləşmələr dilin zənginliyini və ifadə gücünü artıran mühüm komponentlərdir. Bu birləşmələr müxtəlif növlərdə mövcuddur və hər biri dilin mədəni və semantik qatlarını daha dərinlən anlamağa kömək edir. Sözlərin semantik inkişafı, onların tarixiliyi və müasir istifadəsi arasındakı əlaqə dilçilikdə vacib tədqiqat mövzularından biridir (Qurbanov, 2019, II). İdiomlar, atalar sözləri, ifadələr, klişələr və epigramlar, bunların hamısı dilin üzərində qurulduğu sosial və mədəni təcrübələri əks etdirən, gündəlik ünsiyyətdə, ədəbiyyatda və yazılı ifadələrdə istifadə olunan frazeoloji vahidlərdir. Hər bir frazeoloji birləşmə növü, təbii və effektiv ünsiyyət qurmağın, dərin mənalar və təfərrüatlar çatdırmağın yollarını təklif edir.

Tədqiqat

İdiomlar (Idioms). İdiomlar ayrı-ayrı sözlərdən çıxarılmayan unikal mənə daşıyan, geniş istifadə olunan frazeoloji birləşmələrdir. Məsələn, ingilis dilində “burning the midnight oil” idiomu Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı gecə gec saatlara qədər işləmək deməkdir. İdiomlar gündəlik dildə çox istifadə olunur, təbii və səlis ünsiyyətə kömək edir. Onlar ifadəni gücləndirir və nüanslı mənaları daha effektiv şəkildə çatdırmağa kömək edir. Hər bir dilin icmanın mədəni nüanslarını və dəyərlərini əks etdirən özünəməxsus deyimlər toplusu var. İdiomları birbaşa dillər arasında tərcümə etmək mədəni xüsusiyyətlərə görə çətin ola bilər. İdiomalar ədəbiyyatda, şeirdə, yaradıcı yazıda üstünlük təşkil edir. Yazıçılar tez-tez xüsusi emosiyalar oyatmaq və ya mücərrəd anlayışları hiss olunan şəkildə çatdırmaq üçün idiomatik ifadələrdən istifadə edirlər. Onlar zaman keçdikcə inkişaf edə bilər və sosial dəyişikliklər, texnoloji irəliləyişlər və ya mədəni qavrayışların dəyişməsi əsasında yeni deyimlər yarana bilər. İdiomların tarixini öyrənmək dilin təkamülü haqqında fikirlər verir. İdiomları başa düşmək dil biliyinin həlledici aspektidir. Dil öyrənənlər çox vaxt idiomların məcazi mənalarını dərk etməkdə çətinlik çəkirlər, çünki onlar real həyat kontekstlərinə məruz qalması və mədəni immersiyayı tələb edir. İngilis dili də bir çox dillər kimi idiomlarla zəngindir. Bəzi ümumi ingilis idiomları arasında “break a leg” (uğurlar arzulamaq), “burn the midnight oil” (gec saatlara kimi işləmək) və “it’s raining cats and dogs” (həddindən artıq çox yağışın yağması) daxildir. Bu deyimlər dilə kök salıb və həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi şəraitdə geniş istifadə olunur. Bəzi idiomların digər dillərdə qarşılıqları ola bilsə də, bir çox idiomlar xüsusi mədəniyyətlərə xasdır. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət anlaşılmaqlıqların qarşısını almaq üçün bu fərqləri dərk etməyi tələb edir. Tərcümə prosesi zamanı dilin struktur xüsusiyyətlərini və kontekstual mənanı nəzərə almaq vacibdir (Bayramov, 2008). Xülasə, idiomlar mənə çatdırmaq üçün ifadəli və mədəni nüanslı yollar təklif etməklə dildə həlledici rol oynayır. Onların məcazi təbiəti ünsiyyətə dərinlik qatır və idiomları qiymətləndirmək insanın dildə bacarığını və onun mədəni incəliklərini dərk etməyi artırır.

Atalar sözləri (Proverbs). Atalar sözləri müdrikliyi, əxlaqi prinsipləri və ya əməli məsləhətləri özündə cəmləşdirən yığcam və ənənəvi kəlamlardır. Onlar tez-tez mədəni dəyərləri çatdırır və insan davranışı, etika və ictimai normalar haqqında anlayışlar təklif edirlər. Atalar sözləri adətən qısa və yaddaqalan olur, bu da onları müdrikliyi lakonik şəkildə çatdırmaq üçün təsirli vasitə halına gətirir. Bir çox atalar sözləri fikirləri canlı və yaddaqalan şəkildə ifadə etmək üçün məcazi dildən istifadə edir. Onlar çox vaxt bir cəmiyyətin mədəni keçmişini, inanclarını və dəyərlərini əks etdirir. Onlar nəsil-dən-nəslə ötürülür və cəmiyyətin şifahi ənənəsinə töhfə verirlər. Atalar sözləri çox vaxt əxlaqi rəhbər və etik prinsipləri təmin edir. Onlar mədəni normaları və gözləntiləri əhatə edir. Bir çox atalar sözləri həyatın çətinliklərini həll etmək və müdrik qərarlar qəbul etmək üçün praktiki məsləhətlər verir və onlar mədəni biliklər ötürən və icma üzvləri arasında ünsiyyəti asanlaşdıran təhsil aləti kimi xidmət edir, insan təbiəti, münasibətləri və insan təcrübəsi haqqında universal həqiqətləri çatdırır. Ümumiyyətlə, atalar sözləri hər mədəniyyətdə, hər dildə var və onların formaları müxtəlif ola bilər. Bəzi atalar sözlərinin müxtəlif dillərdə qarşılıqları ola bilsə də, digərləri insan müdrikliyinin müxtəlifliyini vurğulayaraq konkret mədəniyyətlərə xasdır. Atalar sözünə müxtəlif ədəbi əsərlərdə, folklorda, dini mətnlərdə rast gəlinir. Onlar həmçinin şifahi ənənələr, hekayələr və gündəlik söhbətlər vasitəsilə ötürülür. Atalar sözlərini şərh etmək çox vaxt mədəni konteksti başa düşməyi tələb edir. Onların mənaları müxtəlif ola bilər və atalar sözünün tətbiqi konkret vəziyyətdən asılı ola bilər. Atalar sözləri zaman keçdikcə cəmiyyətdə və dildə baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşaraq inkişaf edə bilər. Yeni atalar sözləri yarana bilər, mövcud olanlar isə yeni mənə kəsb edə bilər. İnsanlar tez-tez bir fikri

vurğulamaq, məsləhət vermək və ya əxlaqi perspektivi ifadə etmək üçün gündəlik nitqlərinə atalar sözlərini daxil edirlər. Onlar effektiv ünsiyyətə töhfə verir və ortaq mədəni bilikləri çatdırırlar. Mədəni nüansların digər dillərdə birbaşa ekvivalentləri olmaya biləcəyi üçün atalar sözlərini tərcümə etmək çətin ola bilər. Tərcümə zamanı atalar sözünün mahiyyəti itə və ya dəyişdirilə bilər. Nümunələr arasında ingilis dilində "A leopard can't change its spots" Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı "bəbir öz ləkələrini dəyişə bilməz." kimi tərcümə edirik və bu o mənaya gəlir ki, bir insan xasiyyətini dəyişə bilməz. Bir insan yeddi yaşında nədirsə, yetmişində də odur. Tərcümə nəzəriyyəsində ekvivalentlik anlayışı mətnin kontekstindən asılı olaraq fərqli formalarda ortaya çıxır (Baker, 2018). Xülasə, atalar sözləri mədəni müdrikliyin, əxlaqi prinsiplərin, əməli tövsiyələrin ifadəsində mühüm rol oynayır. Onlar dilin zənginliyinə töhfə verən və cəmiyyətin kollektiv etikasına dair fikirlər verən dəyərli dil və mədəniyyət varlıqlarıdır.

İfadələr (Phrases). Söz birləşmələri vahid semantik vahid təşkil edən və hərfi mənə daşımayan sözlərin birləşməsidir. Bunlara "kick the bucket" (ölmək deməkdir) və ya "hit the hay" (yatmaq) kimi gündəlik ifadələr daxil ola bilər. Cümlələr çox vaxt mənasını çatdırmaq üçün düzülmüş çoxlu ifadələrdən ibarətdir. İfadələrin birləşməsi aydın və effektiv ünsiyyət yaratmağa kömək edir. İfadələrin uzunluğu və mürəkkəbliyi fərqli ola bilər. Onlar bir söz qədər qısa ola bilər və ya bir neçə sözə qədər uzana bilər, fikirləri ifadə etməkdə çeviklik təmin edir. Dilçilikdə leksikologiya və semantika sahəsində aparılan araşdırmalar sözlərin mənşəyini və inkişafını öyrənməyə imkan yaradır (Qurbanov, 2019, I). Mürəkkəb cümlə strukturları yaratmaq üçün ifadələr əlaqələndirilə ("və" və ya "amma" kimi əlaqələndirici birləşmələrlə birləşdirilə bilər) və ya tabe (tabeli bağlayıcılarla əlaqələndirilə bilər). Bəzi ifadələr idiomatik olur, komponentlərinin hərfi şərhindən kənar mənalar qazanır. İfadələr həm şifahi, həm də yazılı ünsiyyətə töhfə verən gündəlik dil istifadəsi üçün əsasdır. Onlar mənalı ifadələr yaratmaq üçün tikinti bloklarıdır. İfadələr tez-tez obrazlı dilə töhfə verir, nətiqlərə və yazıçılara fikirləri daha təxəyyüllü və nüanslı şəkildə çatdırmağa imkan verir. İfadələri başa düşmək və təhlil etmək dil öyrənmə və linqvistik təhlildə vacib bacarıqlardır. İfadələri tanımaq bacarığı qrammatik dəqiqliyə və təsirli ifadəyə kömək edir. Xülasə, ifadələr dilin strukturunun ayrılmaz tərkib hissəsidir, cümlələr daxilində sözlərin təşkili üçün çərçivə yaradır. Onlar mənanın çatdırılmasında həlledici rol oynayır və müxtəlif növləri dil ifadəsinin zənginliyinə və çevikliyinə kömək edir.

Klişelər (Clichés). Klişelər müstəqil ifadələr olmayıb, çox istifadə olunan və hər kəs tərəfindən tanınan ifadələrdir. Məsələn, "at the end of the day" klişesi, əsasən işlənməmiş və ya ümumi bir fikri ifadə etmək üçün istifadə olunur, "better late than never" (gec olsun, güc olmasın), "actions speak louder than words" (əməl sözdən daha çox vacibdir), "Rome wasn't built in a day" (Roma bir günə qurulmayıb), "all that glitters is not gold" (hər parlaman qızıl deyil), "every cloud has a silver lining" (hər şərin bir xeyiri var) "don't judge a book by its cover." (kitabı üz qabığına görə mühakimə etmə). Klişe tez-tez təkrar olunduğu üçün orijinallığını, təsirini itirmiş, həddən artıq işlənməmiş ifadə və ya ifadələrdir. Klişelər tez-tez bir zamanlar təzə və mənalı olan, lakin həddindən artıq istifadə nəticəsində köhnəlmiş sözlər, ifadələr və ya fikirlər şəklində gəlir. Klişələrdə orijinallıq və yaradıcılıq yoxdur, çox vaxt tanış və köhnəlmiş dilə əsaslanır. Klişelər geniş yayılmışdır və müxtəlif kontekstlərdə, o cümlədən gündəlik nitq, yazı və mediada tapıla bilər. Zaman keçdikcə klişelər öz təsirini itirir və nəzərdə tutulan emosiyaları və ya reaksiyaları oyatmır. Klişelər çox vaxt vəziyyətin mürəkkəbliyini dəqiq əks etdirməyən stereotipik və ya şərti ifadələrə əsaslanır. Klişelər gündəlik dildə tez bir zamanda ideya və ya hissləri çatdırmaq üçün istifadə olunur. Rahat ola bilsələr də, onların həddindən artıq istifadəsi ünsiyyətdə dəqiqliyin və yaradıcılığın olmamasına səbəb ola bilər. Yazıda klişelər mesajın təsirini zəiflədə bilər. Leksikologiya sözlərin quruluşunu, mənasını və inkişafını öyrənir və dilçilikdə mühüm sahələrdən biridir (Gözəlova, Məmmədova, 2009). Yazıçılara orijinallığı qorumaq və oxucunu daha effektiv cəlb etmək üçün tez-tez klişələrdən qaçmağa təşviq edilir. Bəzi klişələrin tarixi və ya mədəni mənşəyi var və onların geniş şəkildə istifadəsi cəmiyyət daxilində paylaşılan dəyərləri və ya təcrübələri əks etdirə bilər. Tənqidçilər iddia edirlər ki, klişələrə arxalanmaq orijinal düşüncənin və ya yaradıcılığın çatışmazlığını göstərə bilər. Klişələrdən qaçmaq çətin ola bilər, çünki onlar dildə və ünsiyyətdə dərin kök sala bilər. Yazıçılar və nətiqlər ifadələrinə təzəlik və orijinallıq gətirmək üçün klişələrə yaradıcı alternativlər axtarmağa təşviq olunurlar. Tərcümə zamanı frazeoloji

vahidlərin adekvat şəkildə çevrilməsi çətinlik yarada bilər, çünki onlar dilin mədəni xüsusiyyətlərini əks etdirir (Məmmədzaadə, 2008). Ümumi fikirləri çatdırmaq üçün unikal yollar tapmaq ünsiyyəti gücləndirir. Rəsmi yazı və ya çıxışlarda klişələr ümumiyyətlə qəbul edilməyə də, təsadüfi söhbətlərdə daha məqbul ola bilər. Klişə istifadənin məqsəduyğunluğunu başa düşmək vacibdir. Bəzi hallarda klişələr bilərəkdən yumor və ya istehza hissi yaratmaq üçün istifadə olunur. Şüurlu şəkildə istifadə edildikdə, klişələr komediya effekti üçün alətə çevrilə bilər. Yekun olaraq qeyd edək ki, klişələr dildə hər yerdə mövcuddur və tez-tez ifadə üçün əlverişli qısa yol kimi xidmət edir. Lakin onların həddindən artıq istifadəsi effektiv ünsiyyətə və yaradıcı ifadəyə mane ola bilər.

Yekun məqamlar (Epigrams). Epigram yığcam və hazırcavab ifadədir, çox vaxt ağıllı və ya paradoksal düşüncəni ifadə edir. Qısalıq, yumor və idrakla səciyyələnən ədəbi alət formasıdır. Epigramlara şeir, nəsr və ya müstəqil ifadələr kimi rast gəlmək olar. Epigramlar qısa və nöqtəlidir, mesajlarını yığcam şəkildə çatdırır. Onlar tez-tez söz oyunu, istehza və ya təəccüblü bükülmələri özündə əks etdirən ağılla tanınırlar. Epigramlar insan təbiəti, cəmiyyət və ya konkret vəziyyətlər haqqında dərin şərhlər təklif edə bilər. Bəzi epigramlar müstəqil ifadələr olsa da, digərləri şeir kimi qurulmuş və ya daha uzun əsərlərə daxil edilmişdir. Epigramlar ədəbiyyatda çox istifadə olunur, burada onlar dərin və ya yumoristik fikirləri yığcam formada əhatə edir. Leksikografiya dilin lüğət tərkibinin sistemləşdirilməsi və təsviri baxımından mühüm rol oynayır (Vinogradov, 1977).

Nəticə

Epigramlara tez-tez şeirlərdə, pyeslərdə və satirik yazılarda rast gəlinir. Bir çox epigramlar sosial və ya mədəni şərhlər təklif edir, ictimai normaları, davranışları və ya inancları tənqid edir. Onlar satira forması və ya ənənəvi müdrikliyə meydan oxumaq üçün bir vasitə ola bilər. Epigramlar çox vaxt ikiqat məna və ya istehza ehtiva edir, oxucuları səhdən kənarda düşünməyə və daha dərin təsirləri nəzərdən keçirməyə çağırır. Bəzi epigramlar daha böyük ədəbi əsərlərin bir hissəsi olsa da, digərləri müstəqil ifadələr kimi mövcuddur və onları yaddaqalan və təsirli edir. Ədəbiyyatdan başqa, insanlar tez-tez gündəlik danışqda ağıllı və ya yumoristik fikri lakonik şəkildə ifadə etmək üçün epigramlardan istifadə edirlər. Çağdaş yazıçılar, komediyaçılar, mütəfəkkirlər epigram sənətini yaratmağa və dəyərləndirməyə davam edir, ondan müxtəlif medialarda şərh və yumor vasitəsi kimi istifadə edirlər. Əslində, epigramlar mürəkkəb fikirləri yığcam və yaddaqalan ifadələrə çevirən güclü ədəbi alətlərdir. Onların ağıllı, qısalığı və dərrakəli təbiəti onları dərin həqiqətləri ifadə etmək və ya insan təcrübəsi haqqında yumoristik müşahidələr təklif etmək üçün təsirli vasitə halına gətirir. Məşhur epigrammatiklərə misal olaraq, ağıllılığı və yumoru ilə tanınan, əsərlərini ağıllı müşahidələrlə aşılayan Uayld epigramma ustası, Oskar Uayld, kəskin və satirik epigramları ilə tanınan amerikalı yazıçı Doroti Parker, “Şeytanın lüğəti” sözləri müəyyən edən yumoristik və sardonik epigramların toplusunun sahibi Ambroz Birs kimi şəxsiyyətləri qeyd etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation (2nd ed.)*. Routledge.
2. Bayramov, Q.H. (2008). *Tərcümə sənəti*.
3. Əkbər, M. (2019). *Bir addım daha*.
4. Gozalova, K., Mammadova, T. (2009). *A course of modern English Lexicology*.
5. Qurbanov, A. (2019). *Ümumi dilçilik. I cild*. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.
6. Qurbanov, A. (2019). *Ümumi dilçilik II cild*. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.
7. Məmmədzaadə, K. (2008). *İngiliscə-azərbaycanca-rusca frazeoloji lüğət*.
8. Vinogradov V.V. (1977). *Izbrannye trudy. Leksikologiya i leksikografiya*.

Daxil oldu: 05.12.2024

Qəbul edildi: 12.03.2025